

هنرمندان لواسانی در پهنه‌ی ری، تهران و لواسان

مقاله پژوهشی (صفحه ۱۲۱-۱۱۲)

میثم علیئی^۱

۱- عضو هیأت علمی گروه باستان‌شناسی، دانشکده‌ی علوم انسانی، مجتمع آموزش عالی گناباد (نویسنده مسئول)

DOI: 10.22077/NIA.2021.4370.1476

چکیده

منطقه‌ی ری در شمال فلات مرکزی ایران، از قدیم جزء مناطق مهم ایران و جهان اسلام بود و امروزه بخشی از کلان شهر تهران است. منطقه‌ی لواسان در شمال شرقی تهران امروزی نیز از ادوار قبل از اسلام در ارتباط مستقیم با ناحیه‌ی ری بوده است. در این مناطق، مقابر زیادی وجود دارد که متعلق به سادات و نوادگان یا بستگان پیامبر و ائمه است. در برخی از این مقابر، صندوق‌ها و درهای چوبی وجود دارد که به دست هنرمندان بومی منطقه ساخته شده است و از نظر هنری، تاریخی و سیاسی و مذهبی دارای اهمیت است. هدف اصلی این پژوهش، شناسایی و معرفی خانواده‌ی «لواسانی» است که آثار و هنر خود را بر چند نمونه از صندوقها و درهای مقابر موجود در نواحی بین لواسان و ری ارائه کرده‌اند. به این منظور، این پرسش‌ها مطرح می‌شود که چه کسانی در ساخت این صندوق‌ها دخیل بوده‌اند، حوزه‌ی فعالیت آن‌ها در کدام مناطق بوده است و از نظر اعتقادی گرایش‌های سازندگان یا سفارش‌دهندگان این صندوق‌ها چگونه بوده است؟ تحقیق حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است و داده‌های آن بر اساس مطالعات اسنادی و بررسی‌های میدانی گردآوری شده است. بر اساس بررسی‌های انجام شده، صندوق‌ها و درهای مورد بررسی، از ساخته‌های خانواده‌ی مشهور لواسانی در قرن نهم هجری است. با توجه به کیفیت و تنوع صندوق‌ها و درها و همچنین کتیبه‌ها و مضامین قرآنی، احادیث، و نقوش به کار رفته در آنها، سازندگان یا سفارش‌دهندگان آنها بر مذهب شیعه بوده و تداوم کار این هنرمندان در آن عصر، نشان دهنده‌ی شهرت این خانواده است.

واژه‌های کلیدی: هنرمندان لواسانی. آرامگاه‌های ری و لواسان و تهران، صندوق مقابر.

1- Email: meissamalici@gmail.com

مقدمه و بیان مساله

در میان شاخه‌های مختلف معماری، مقابر و مزارها از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است به شکلی که آرامگاه‌ها پس از مساجد، متداول‌ترین نوع بنای عمومی در ایران هستند که در بافت و فرهنگ جامعه‌ی ایرانی ریشه گرفته‌اند (هیلن‌براند، ۱۳۸۳: ۲۷۲). این آرامگاه‌ها عرصه‌ای برای تجلی ذوق، سلیقه و هنر هنرمندان و صنعتگران اعصار مختلف بوده است. به همین دلیل، در طول قرون متمادی، چه به شکل تزیینات داخلی و خارجی و چه به شکل وسایل و ملحقات، بخش‌هایی به مقابر افزوده شده است. اعتقادات عمومی به عنوان محرکی در جهت پاسداشت قدیسین و بزرگان مذهبی بوده است. در حقیقت، «در طول تاریخ ایران، همیشه بین هنر و آداب معنوی برگرفته از مذهب، ارتباط بسیار نزدیکی وجود داشته است» (خزایی، ۱۳۸۶: ۶).

در مقبره‌های نواحی بین ری و لواسان، صندوق‌ها و درهایی است که دارای ارزش فرهنگی و هنری و متعلق به اعصار مختلف اسلامی است. در این میان، نام افرادی با لقب «لواسانی» بر برخی از این صندوق‌ها دیده می‌شود که همگی از یک خانواده‌اند. این خانواده در اواخر قرن نهم هجری، آثار هنری خود را بر چند صندوق از مقابر شمال دشت ری، یعنی لواسان، تا جنوب آن به جای گذارده‌اند. این پژوهش با هدف شناسایی و معرفی آثار چوبی ساخته‌ی این خانواده و تحلیل و مقایسه‌ی برخی ویژگی‌های هنری آنها انجام شده است. پرسش‌های این تحقیق بدین شرح است:

۱- هنرمندان خانواده‌ی لواسانی کدام‌اند و آثار آن‌ها بر کدام یک از صندوق‌های مقابر دیده می‌شود؟
 ۲- عمده‌ی نقوش و مضامین کتیبه‌های ساخته شده به دست این هنرمندان کدام است؟

۳- تاریخ ساخت این صندوق‌ها مربوط به چه زمان و دوره‌ای است و رویکرد اعتقادی سازندگان به چه شکل است؟
 برای پاسخ به این پرسش‌ها، داده‌های تحقیق با روش میدانی و اسنادی گردآوری شده است بررسی‌های میدانی در حد امکان، انجام شده و با یافته‌های اسنادی تکمیل شده است. نهایتاً بر اساس اهداف پژوهش، از روش کیفی برای تحلیل داده‌های به دست آمده استفاده شده است.

پیشینه‌ی پژوهش

تحقیقات انجام شده در مورد مناطق مورد بحث به شکل موردی و محدود به مناطق خاص بوده است. در خصوص منطقه‌ی لواسان، حسین کریمان کتابی با عنوان «قصران» را چاپ کرد و به طور مفصل به معرفی پیشینه‌ی این منطقه در شمال ری پرداخت، که لواسان هم شامل آن می‌شد (کریمان، ۱۳۵۶/۲۵۳۶ ب). همچنین کتابی با عنوان «ری باستان» (کریمان، ۱۳۴۹) و همچنین «برخی از آثار بازمانده از ری قدیم» (کریمان، ۱۳۵۶ الف) که پیشینه‌ی تاریخی منطقه‌ی ری را بررسی کرد و برخی آثار این نواحی را معرفی نمود. اما این نمونه‌ها نیز در حد معرفی و تا حدی تحلیل بود و به شکل جامع و جزئی به بررسی یا مقایسه‌ی تطبیقی فعالیت‌های هنری و فرهنگی هنرمندان در چند منطقه پرداخته نشد. همچنین بررسی میدانی میراث فرهنگی درباره‌ی منطقه‌ی لواسان و رودبار قصران یا شمیرانات که به شکل کلی این ناحیه را بررسی کرده است (پازوکی طرودی، ۱۳۸۲). تک نگاری‌هایی با عنوان کلی «سیمای ری» (میرخندان، ۱۳۷۳) و نیز پژوهش‌هایی درباره‌ی بقعه‌ی بی‌بی شهربانو و امامزادگانی مانند یحیی و سید اسماعیل (مصطفوی، ۱۳۸۱) که به شکل تک‌نگاری انجام شده است.

در پژوهش حاضر تلاش شده تا با بهره‌گیری از بررسی‌های میدانی و نیز یاری از پژوهش‌های انجام شده‌ی پیشین، تحقیقی مستقل درباره‌ی فعالیت‌های هنری خانواده‌ی «لواسانی» انجام شود و نمونه کارهای فرهنگی آنان و عناصر و ویژگی‌های هنری و اعتقادی فعالیت‌های آنان در منطقه، معرفی و تحلیل گردد.

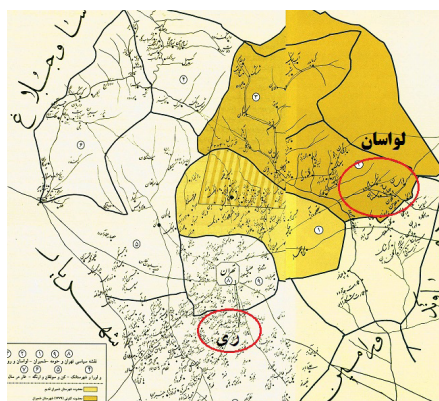
جغرافیا و پیشینه

شهرستان ری امروزی از طرف شمال به تهران، از جنوب به ساوه محدود است. شهر ری در شش کیلومتری جنوب شرقی تهران واقع شده و دارای آب و هوایی معتدل است. طول و عرض جغرافیایی منطقه‌ی ری عبارت است از: ۳۵ درجه و ۳۴ دقیقه عرض شمالی و ۵۱ درجه و ۲۶ دقیقه طول شرقی می‌باشد. اهمیت جغرافیایی شهر ری در آن است که در منطقه‌ی حاصلخیزی میان نواحی کوهستانی و بیابان قرار

گرفته است و از قدیم‌الایام، وسیله‌ی ارتباط غرب و شرق بوده است (میرخندان، ۱۳۷۳: ۱۲۱).

ناحیه‌ی ری از سه بخش تشکیل شده است که عبارتند از: ۱- بخش مرکزی (غار) که در دشت و نزدیک کوه بی‌بی شهربانو قرار دارد و در گذشته به آن قصبه‌ی حضرت عبدالعظیم می‌گفتند. ۲- بخش کهریزک، واقع در جنوب بخش مرکزی و شمال فشاپویه. ۳- بخش فشاپویه که شامل دره‌ای وسیع است بین کوه آراد (حسن آباد) در شمال، کوه مره در جنوب و کوه‌های ابلاغ در جنوب غربی (صفایی، ۱۳۸۳: ۴۱۹ و ۴۲۰). شهرستان شمیران فعلی به دو بخش تقسیم می‌شود. یک نواحی کوهستانی جنوب البرز که امروزه جزئی از شهر تهران است، دوم مناطق شمالی‌تر و داخلی رشته کوه‌ها که روستاها و سکونتگاه‌هایی را در خود جای داده است. بخش شمالی‌تر شمیران یا رودبار قصران داخل، خود به دو بخش تقسیم می‌شود: الف) لواسان: شامل لواسان کوچک و بزرگ در شرق (محل مورد مطالعه). ب) رودبار قصران در غرب منطقه. (محمودیان، ۱۳۸۱: ۵۸، ۵۹) (تصویر ۱).

ناحیه‌ی ری و لواسان (قصران قدیم) با یکدیگر پیوندی دیرینه دارند و قدمت هر دو ناحیه به دوران پیش از تاریخ بازمی‌گردد. نتایج حاصل از کاوش‌های مناطقی همچون چشمه علی در ری و آثار به دست آمده از بخش‌هایی مانند روستاهای ایگل و آهار (قصران داخل) در شمیرانات حاکی از سابقه‌ی چندهزار ساله‌ی حضور انسان در این نواحی است (کامبخش‌فرد، ۱۳۷۰: ۲۵- کیانی، ۱۳۷۴: ۳۸۵).

تصویر ۱: موقعیت جغرافیایی منطقه‌ی ری و منطقه‌ی لواسان (محمودیان، ۱۳۸۱).

در متون تاریخی جغرافیایی دوران اسلامی نیز هنگام معرفی، مکرراً از هر دو منطقه همراه با یکدیگر نام برده شده و قصران را یکی از نواحی یا رستاق‌های ری دانسته‌اند. تهران در این زمان، یکی از روستاهای شمال ری محسوب می‌شده است (مثلاً نک اصطخری، ۱۳۷۳: ۲۱۸؛ ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۲۲؛ مقدسی، ۱۳۶۱: ۵۷۵).

نمونه‌های مورد مطالعه

در نواحی ما بین ری و لواسان، صندوق‌های و دره‌های تاریخی و باستانی متعددی وجود دارد. در این تحقیق، نمونه‌هایی که از ساخته‌های خانواده‌ی هنرمند «لواسانی» است بررسی و تحلیل شده است. این آثار دارای ارزش هنری، تاریخی و فرهنگی است.

۱- صندوق بقعه‌ی بی‌بی شهربانو: بنا در شمال شرقی شهر ری، در ناحیه‌ی شمالی امین‌آباد و در دامنه‌ی جنوبی کوه معروف به بی بی شهربانو بر فراز صخره‌ای کوهستانی قرار دارد. در موقعیت جغرافیایی ۳۵ درجه و ۳۵ دقیقه و ۱۹ ثانیه‌ی عرض جغرافیایی و ۵۱ درجه و ۲۸ دقیقه و ۹/۸ ثانیه‌ی طول جغرافیایی در ارتفاع ۱۰۸۰ متری از سطح دریا (افروند و پوربخشنده، ۱۳۸۱: ۱۴۰). در بین مردم، صاحب بقعه شهربانو، دختر یزدگرد سوم و همسر امام حسین (ع) است هرچند در این زمینه تردیدهایی وجود دارد (نک مصطفوی، ۱۳۸۱: ۴۶۱).

صندوق بقعه بر روی قبر است و ابعاد آن حدود ۲ در ۱ متر و ارتفاع حدود ۱ متر است. بر بخشی از صندوق، «آیت الکرسی» نقش بسته که با «بسم الله» شروع می‌شود و تا «و هو العلی العظیم» به خط ثلث و برجسته نوشته شده است. در حاشیه‌های صندوق و باز به خط ثلث و برجسته، کتیبه‌های دیگری نیز به چشم می‌خورد:

حاشیه‌ی سمت راست شمالی: حدیثی از پیامبر: «قال النبی علیه السلام ان کنت صانعا لکنت نجارا فی سنه ثمان و ثمانین و ثمان (۸۸۸)».

حاشیه‌ی سمت چپ شمالی: «هذه المقبره لام المومنین و خیر الخواتین ستی شهربانویه قدس الله سرها»
حاشیه‌ی سمت راست (سمت پایین پا): «هذه [العام]؟»

۲- صندوق مزار امامزاده یونس: این بنا در جنوب روستای لواسان بزرگ و در جنوب غرب مسجد جامع امام حسن عسکری قرار دارد. صاحب بقعه، با توجه به کتیبه‌ی روی صندوق امامزاده، یونس بن موسی الکاظم است. صندوق بقعه دارای کتیبه‌های ثلث برجسته زیبایی است. این کتیبه‌ها شامل: آیات قرآن: «بسم الله... آیت الکرسی: الله لا اله الا هو الحی القيوم..... و هو العلی العظیم.

معرفی برخی افراد: امام عبدالله بن امام مرحوم محمد باقر تاریخ عربی: سبعة [سبع] ثمانین و ثمانمائه (۸۸۷). احادیث پیامبر: دنیا مزره [مزرعه] الاخره - الدنيا ساعه فجعلها طاعة

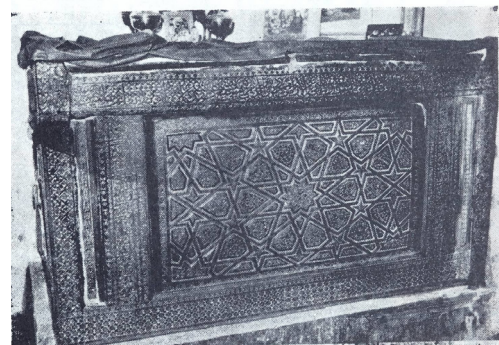
نام امامزاده: یونس بن موسی
نام متولی: مزار متبرک عوضشاهاب [با همین نگارش]
واقف قبر: علی بن مرحوم سعدین اللباسانی
نام هنرمند: عمل استاد حسین بن استاد حسن النجار
الباسانی [با همین املا]

تزیینات این صندوق که هنر دست «حسین بن حسن نجار لباسانی [لواسانی]» است، اشکال و نقوش و گره‌چینی‌های متنوعی را در بر می‌گیرد: گیوه، طبل، ترقه‌های رودررو، گل‌های شش پر، لوزی (تخمک)، ترنجی، ستاره‌های شش پر. رنگهای بکار رفته در این صندوق نیز بسیار متنوع است: قهوه‌ای، نخودی، زرد و قرمز (تصاویر ۵ و ۶).

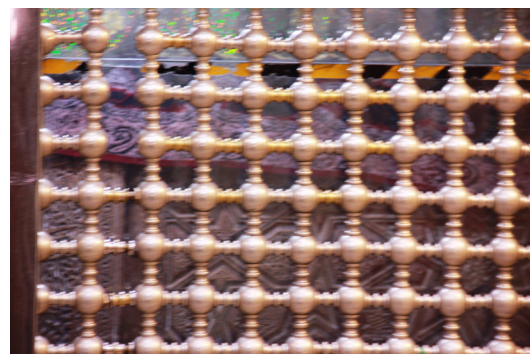

تصویر ۵: تزیینات و رنگهای متنوع صندوق: ستاره‌ای، هشت‌ضلعی، گیوه، طبل و دانه بلوطی، لوزی (تخمک) (نگارنده، ۱۳۹۱)

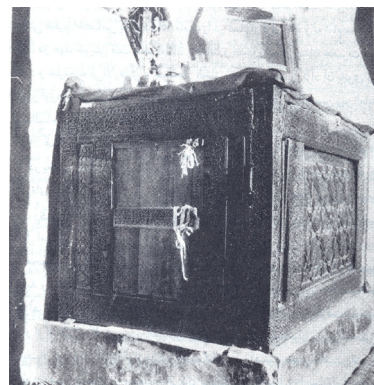
المقبره المتبرکه استاد محمد ابن صفر شاه حداد قمی». حاشیه‌ی سمت چپ (سمت پایین پا): «عمل حسین و اخوه محمد اباهما استاد المرحوم حسن نجار الواسانی» [الباسانی؟] (مصطفوی، ۱۳۸۱: ۴۶۴ - ۴۶۹). روی این صندوق تزیینات و شکلها و گره‌چینی‌های فراوانی به چشم می‌خورد. از جمله: شمسه‌ی ترنج، ترقه (آلات قمی)، ستاره، سلی، پنج تند (شش‌بندی)، ترنجی است^۱ (تصاویر ۲ - ۴).

تصویر ۲: صندوق بی بی شهربانو ساخته‌ی هنرمندان لواسانی: حسن و محمد پسران استاد حسین نجار لواسانی (مصطفوی، ۱۳۸۱: ۴۶۷)

تصویر ۳: بخشی از ضریح امروزی بی‌بی شهربانو و صندوق قدیمی داخل آن که از آثار هنرمندان لواسانی است (نگارنده، ۱۴۰۰)

تصویر ۴: بخش عرضی صندوق بی‌بی شهربانو: کتیبه‌ها و نقوش (مصطفوی، ۱۳۸۱: ۴۶۸).

تصویر ۸: نام‌های ائمه، امام حسن عسکری و حضرت مهدی ع بر صندوق امامزاده طیب (نگارنده، ۱۳۸۸).

۴- در مقبره‌ی امامزاده سید اسماعیل: آرامگاه این امامزاده در محله‌ی چال میدان در جنوب شرقی شهر قدیم تهران واقع است. در قسمت پایین خیابان مصطفی خمینی امروزی [سیروس قدیم] قرار دارد. در لوحه‌هایی بر در قدیمی آرامگاه امامزاده، کتیبه‌هایی با این مضامین به چشم می‌خورد [املای نوشته شده‌ی کتیبه‌ها به همین شکل است]:

«صاحب خیر هذا الباب مزار متبرکه سلطان سید اسماعیل..... استاد حسین بن پیر علی حداد تهرانی به تاریخ غره جمیدالاول سنه ست و ثمانین و ثمانمائه» [۸۸۶ قمری].

«قال النبی صلی اله علیه و سلم، الدنيا ساعه فجعلها طاعه. عجلوا بالصلوه قبل الفوت و عجلوا لتوبه قبل الموت [با همین املا] بر لوحه‌ی زیرین لنگه‌ی راست در نیز نام استاد سازنده‌ی بنا دیده می‌شود:

«عمل استاد حسین ابن حسن نجار لباسانی» (مصطفوی، ۱۳۸۱: ۳۸۹ و ۳۹۱).

۵- صندوق مزار امامزاده یحیی: آرامگاه این امامزاده در محله‌ی عودلاجان تهران قدیم، حد فاصل میان خیابان ری، مصطفی خمینی، امیرکبیر، و پانزده خرداد است. صندوق این امامزاده ۲۰۵ در ۱۰۶ سانتی‌متر و ارتفاع ۱۱۸ سانتی‌متر است، کتیبه‌های مختلفی به چشم می‌خورد:

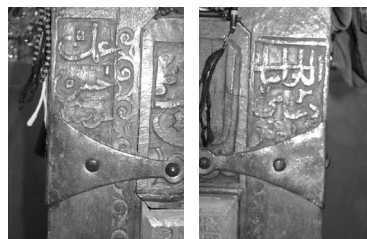
صلوات بر چهارده معصوم [صلوات کبیر که مشابه آن بر

تصویر ۶: تزیینات، نام هنرمند و تاریخ ساخت [۸۸۷] صندوق (نگارنده، ۱۳۹۱).

۳- صندوق مزار امامزاده طیب رَسَنان: آرامگاه این امامزاده در روستای رَسَنان از توابع بخش لواسانات قرار دارد. روی این صندوق، نقوش مختلف گل‌های سه‌پر و نواری به چشم می‌خورد. در یک گوشه‌ی صندوق نام هنرمند به این شکل آمده است: «عمل حسن [ناخوانا... [دعا می‌خواهد؟] اللواسانی». تاریخ ساخت صندوق بر لبه‌ی بالای آن آمده است: «... سنه سبع و اربعین و ثمانمائه» [۸۴۷].

نکته‌ی مهم در این صندوق، نام ائمه‌ی شیعیان است که تا امام دوازدهم نوشته شده است. نقوش و تزیینات این صندوق در مقایسه با نمونه‌های مقابر امامزاده یونس و بی‌بی شهربانو، ساده‌تر است (تصاویر ۷ و ۸).

تصویر ۷: صندوق مزار امامزاده طیب: نام هنرمند (حسن... لواسانی) و تاریخ ساخت (۸۴۷) (نگارنده، ۱۳۸۸).

می‌شود (تصویر ۷). اینکه این فرد، آیا «حسن نجار لواسانی» یعنی پدر «حسین و محمد» است یا خیر، به‌طور دقیق نمی‌توان گفت. اما با توجه به اینکه صندوق امامزاده طیب، تاریخ ۸۴۷ را بر خود دارد و همچنین وجود تاریخ ۸۸۶ بر در سید اسماعیل، و تاریخ ۸۸۷ بر صندوق امامزاده یونس و ۸۸۸ بر صندوق بی‌بی شهربانو و در نهایت، تاریخ ۸۹۵ بر صندوق امامزاده یحیی، این احتمال هست که این فرد، همان «حسن لواسانی» پدر هنرمندان «حسین و محمد لواسانی» باشد. زیرا بر صندوق بی‌بی شهربانو آمده که پدر «حسین و محمد» یعنی «حسن» مرحوم شده است: «اباهما استاد مرحوم حسن نجار لواسانی». یعنی فاصله‌ی زمانی بین ۸۴۷ تا ۸۸۸ هجری قمری که بیش از چهار سال می‌شود. همین مطلب نشان می‌دهد که احتمال فراوان، این «حسن» همان پدر هنرمندان «حسین و محمد» بوده است که همگی اهل لواسان بوده‌اند. از پنج اثر بررسی شده، بر چهار نمونه از آنها نام «حسین لباسانی [لواسانی]» به چشم می‌خورد که در دو نمونه، برادرش «محمد» نیز در کار ساخت آن اثر هنری، مشارکت داشته است (بی‌بی شهربانو: ۸۸۸ ق و امامزاده یحیی: ۸۹۵). این وضعیت نشان دهنده‌ی آن است که شهرت «حسین» بیشتر از برادرش «محمد» بوده است. تنوع رنگها و نقوش در این صندوق‌ها بسیار است. گره‌چینی‌های ظریف و نقوش مختلفی مانند هشت ضلعی، بلوطی، ترقه، ستاره‌ای، لوزی (تخمک) و غیره، همگی نشان‌دهنده‌ی چیرگی و مهارت این خانواده است. در این میان، شباهت تزیینات صندوق امامزاده یونس و امامزاده طیب بسیار است و همین مطلب نمایان‌گر تداوم سنت‌های هنری از نسلی به نسل دیگر است وجود نام‌هایی مانند حسن و حسین در منطقه و نیز اینکه بر صندوق امامزاده طیب و امامزاده یحیی «صلوات کبیر» نقش بسته است، (یعنی نام تمامی معصومین، تا «امام مهدی») نشان می‌دهد که اهالی منطقه و حداقل سازندگان صندوق‌ها یا سفارش دهندگان آن‌ها، دارای تمایلات شیعه از نوع دوازده امامی آن بوده‌اند. همین امر باعث رونق بازسازی و مرمت بقاع متبرکه و نیز حمایت و تشویق هنرمندان به ساخت آثاری با نمودهای شیعی شده است.

صندوق امامزاده طیب هم دیده شد و پس از آن: «تمام شد در تاریخ شهور ربیع الآخر سنه خمس و تسعین و ثمانمائه» [۸۹۵ قمری]. همچنین آیاتی از سوره‌ی فتح و در ادامه به نام صاحب بقعه «یحیی ابن زید الحسن ابن امیرالمؤمنین علی علیه السلام» اشاره شده است. در بخشی دیگر از بانی و سفارش دهنده‌ی صندوق با عبارت «الملوک و السلاطین عضدالدوله ملک‌شاه غازی... ابن المرحوم آل‌امغفور ملک شاهرخ...» نام سازنده‌ی صندوق نیز از اعضای خانواده‌ی لواسانی است: «عمل استاد حسین و اخوه محمد بن حسن لباسانی» (کریمان، ۲۵۳۶/۱۳۵۶ الف: ۱۴۴ و ۱۴۵ - کریمان، ۱۳۷۱: ۶۲۰- مصطفوی، ۱۳۸۱: ۴۰۷؛

تزیینات این صندوق بسیار شبیه تزیینات صندوق امامزاده یونس است: ستاره‌ای، هشت‌ضلعی، گیو، طبل و دانه بلوطی، لوزی

بررسی و تحلیل

بررسی و مقایسه‌ی آثار و اشیاء چوبی که نام‌های خانواده‌ی «لواسانی/ لباسانی» را بر خود دارد، حاکی از استادی و گستردگی این خانواده‌ی هنرمند است. البته باید در نظر داشت که افراد دیگری در زمان‌های مختلف، آثار خود را بر جای گذارده‌اند که بعضاً با این خانواده، همشهری یا هم‌ولایتی بوده‌اند. اما موضوع مورد بررسی در این مقاله، خانواده‌ای است که طی چند نسل، هنر خود را ادامه داده و آثار آنان در نقاط مختلف این نواحی به نمایش درآمده است. در این خانواده، سه نفر به عنوان هنرمندان شاخص در پهنه‌ی شمال فلات ایران و در ناحیه‌ی ری قدیم و اطراف آن در قرن نهم هجری، شناخته شده بوده‌اند: «پدر: حسن و پسران: حسین و محمد». اولین و قدیمی‌ترین تاریخ بررسی شده، ۸۴۷ قمری و متعلق به امامزاده طیب رستان است. دومین تاریخ متعلق به امامزاده سید اسماعیل و ۸۸۶، سومین: امامزاده یونس به تاریخ ۸۸۷، چهارمین تاریخ: بقعه‌ی بی‌بی شهربانو و تاریخ ۸۸۸، و پنجمین و آخرین تاریخ: امامزاده یحیی و به تاریخ ۸۹۵ قمری (نک جدول شماره‌ی یک).

بر گوشه‌ی صندوق امامزاده طیب در روستای رستان، عبارت «عمل حسن... [ناخوانا]... دعای؟ اللواسانی» دیده

فعالیت خود را در آن انجام می‌دادند، نیز منطقه‌ی ری و لواسان، مدتی تحت انقیاد خاندان بادوسپانان مازندرانی بود. «ملک گیومرث» که به مذهب تشیع درآمد بود و به سال ۸۵۷ درگذشت، در زمان حکومت شاهرخ تیموری، مدتی نواحی شمال ری و پهنه‌ی طهران را تصرف کرد (کریمان، ۲۵۳۵/۱۳۵۵: ۱۱۳). با روی کار آمدن حکومت شیعه مذهب و دوازده امامی صفویان، ایران یکپارچه شد و با توجه به رسمیت یافتن مذهب تشیع، رسیدگی به مدفن بزرگان گسترش یافت. همین موقعیت باعث توجه به بقاع متبرکه و مستحکم‌تر و گسترده شدن دامنه‌ی فعالیت هنرمندانی همچون خانواده‌ی «لواسانی» در همان زمان و ادوار بعد می‌شد. همه‌ی این شواهد و قرائن و نیز در نظر گرفتن این واقعیت که بسیاری از اهالی ری و نواحی اطراف آن مانند لواسان و قصران، شیعه مذهب بودند، حکایت از گرایش‌های شدید مردمان ری و لواسان به پیامبر (ص) و خاندان مطهر ایشان در طول تاریخ دارد.

باید در نظر داشت که اولین حکومت شیعی در ایران، توسط علویان طبرستان و به سال ۲۵۰ هجری قمری شکل گرفت. در این باب، در تواریخ قدیم آمده است که در جریان تسلط «حسن بن زید» که رهبر علویان طبرستان بود، نواحی دماوند و لاریجان و قصران، به تصرف علویان درآمد (آملی، ۱۳۴۸: ۹۰ و ۹۱- مرعشی، ۱۳۶۱: ۱۳۲). در این‌جا لواسان به عنوان بخشی مهم از منطقه‌ی قصران، تحت تسلط اولین حکومت شیعی در تاریخ اسلامی ایران قرار گرفت. در ادامه‌ی حکومت سلسله‌های شیعی در این منطقه، مرعشیان دوازده امامی که در نواحی طبرستان حکومت داشتند، به سال ۷۸۴ قمری نواحی لواسان و نواحی اطراف آن را ضمیمه‌ی قلمرو خود کردند (مرعشی، ۱۳۶۱: ۲۱۲). به دنبال این حرکت، طی سالهای بعد نیز افرادی از سلسله‌ی آل کیا که آنان نیز شیعه مذهب بودند و هسته‌ی حکومتشان در گیلان بود، بر مناطق لواسانات مسلط شدند (مرعشی، ۱۳۴۷: ۱۴۷ و ۳۷۹). در قرن نهم، یعنی دورانی که خانواده‌ی «لواسانی» عمده‌ی

جدول ۱: جدول مقایسه‌ای ساخته‌های خانواده‌ی «لواسانی» در ناحیه‌ی ری و اطراف (علینی، ۱۴۰۰)

نام اثر	هنرمند/ هنرمندان	تزیینات	تاریخ (قمری)	توضیحات
صندوق امامزاده طیب	حسن بن ... [ناخوانا]... اللواسانی	خط برجسته (ثلث؟) انواع کتیبه نقوش مختلف	۸۴۷	صلوات کبیر. احتمالاً پدر حسین و محمد لواسانی نام امامان شیعه نام افراد
در امامزاده سید اسماعیل چال میدان	حسین بن حسن نجار لواسانی	خط نسخ برجسته طرح‌های شمس، بازوبند (صلیبی)	۸۸۶	هنرمند دیگر هعصر خانواده لواسانی بر کتیبه: استاد حسین بن پیرعلی حداد تهرانی احادیث نبوی
صندوق امامزاده موسی (یونس بن موسی)	استاد حسین بن استاد حسن النجار الباسانی [لواسانی]	گیوه، طبل، ترقه‌های رودررو، گل‌های شش پر، لوزی (تخمک)، ترنجی، ستاره‌های شش پر رنگ‌ها: قهوه‌ای، نخودی، زرد و قرمز	۸۸۷	آیت الکرسی احادیث نبوی نام صاحب بقعه نام متولی نام واقف
صندوق بقعه‌ی بی‌بی شهربانو	حسین و اخوه محمد اباهما استاد مرحوم حسن نجار الواسانی	خط ثلث و برجسته شمسه‌ی ترنج، ترقه (آلات قمری)، ستاره، سلی، پنج تند (شش‌بندی)، ترنجی	۸۸۸	آیت الکرسی احادیث نبوی نام بانی و نام صاحب مقبره
صندوق امامزاده یحیی	استاد حسین و اخوه محمد بن حسن لواسانی	گیوه، طبل، ترقه‌های رودررو، گل‌های شش پر، لوزی (تخمک)، ترنجی، ستاره‌های شش پر	۸۹۵	صلوات کبیر نام صاحب صندوق عضدالدوله ملک‌شاه غازی فرزند ملک شاهرخ

نتیجه‌گیری

در این مقاله، آثار ساخته شده به دست خانواده‌ی «لواسانی» در منطقه‌ی ری و اطراف آن در قرن نهم هجری بررسی شد. نام «لواسانی/ لباسانی» بر بدنه‌ی دریا صندوق برخی از امامزاده‌های منطقه نقش بسته است. در این خانواده، «حسن» پدر و «حسین» و «محمد» پسران او بوده‌اند. عمده کارهای انجام شده در این زمان، یعنی نیمه‌ی دوم قرن نهم هجری، به دست «حسین» انجام گرفته که «محمد» هم در مواردی، بی‌بی شهربانو و امامزاده یحیی، مشارکت داشته است. مهارت این خانواده باعث شده تا در یک بازه‌ی زمانی حدوداً پنجاه ساله، آثار این خانواده از ری در جنوب البرز تا منطقه‌ی تهران در میانه و لواسانات (قصران داخلی در متون قدیم) بر جای مانده باشد. همین امر نشان می‌دهد که این خانواده در قرن نهم هجری، از شهرت بسیار برخوردار بوده‌اند. به‌ویژه «حسین» که تعداد صندوق‌های بیشتری نام او را به عنوان سازنده بر خود دارد.

نقوش بکار رفته و ایجاد شده به دست این هنرمندان از تنوع زیادی برخوردار است. خط ثلث و نسخ برجسته و همچنین نقوش مختلفی مانند شمس‌هی ترنج، ترقه (آلات قمی)، ستاره، سلی، پنج تند (شش‌بندی)، ترنجی، گیوه، طبل، ترقه‌های رودررو، گل‌های شش پر، لوزی (تخمک)، ستاره‌های شش پر، همچنین رنگ‌هایی مانند قهوه‌ای، نخودی، زرد و قرمز. همگی این نقوش و تزیینات، بیانگر مهارت و استادی این خانواده در طول یک دوره‌ی طولانی در قرن نهم هجری قمری است. نام دو نفر از این هنرمندان - حسن و حسین - که اتفاقاً هم‌نام امامان دوم و سوم شیعیان نیز هستند، همچنین وجود اسم‌های امامان معصوم (صلوات کبیر) و نیز آیات قرآنی و احادیث نبوی، روی آثار ساخته شده به دست این خانواده، نشان دهنده‌ی تمایلات شیعه‌گری از نوع دوازده امامی بانیان و سازندگان این آثار در قرن نهم و اوایل قرن دهم در این منطقه بوده است.

پی‌نوشت

۱. برای آگاهی بیشتر نک: گشایش، فرهاد. (۱۳۷۸). آشنایی با اشکال و احجام. تهران: عفاف صص ۲۰۰ و ۲۰۱. همچنین

نک رئیس زاده، مهناز و حسین مفید. (۱۳۸۳). احیای هنرهای از یاد رفته (مبانی معماری سنتی در ایران به روایت استاد حسین لرزاده). تهران: مولی.

منابع

- آملی، مولانا اولیاءالله. (۱۳۴۸). تاریخ رویان. به تصحیح منوچهر ستوده، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ابن حوقل، ابوالقاسم. (۱۳۶۶). سفرنامه ابن حوقل (ایران در صوره‌الارض). مترجم: جعفر شعار، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
- اصطخری، ابواسحق ابراهیم. (۱۳۷۳). ممالک و مسالک. مترجم: محمدبن اسعدبن عبدالله تستری، به کوشش ایرج افشار، تهران: موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.
- افروند، قدیر؛ پوربخشنده، خسرو. (۱۳۸۱). گزارش پژوهشی بررسی و شناسایی آثار باستانی و تاریخی فرهنگی حوزه فرمانداری ری. جلد اول، اداره کل میراث فرهنگی استان تهران.
- پازوکی طرودی، ناصر. (۱۳۸۲). آثار تاریخی شمیران: جغرافیای تاریخی و معرفی محوطه‌های باستانی و بناهای تاریخی و فرهنگی. تهران: میراث فرهنگی.
- خزایی، محمد. (۱۳۸۶). «نقش نمادین طاووس در هنرهای تزیینی ایران». در کتاب ماه هنر، شماره ۱۱۱ و ۱۱۲. صص ۶ - ۱۲.
- رئیس‌زاده، مهناز؛ مفید، حسین. (۱۳۸۳). احیای هنرهای از یاد رفته (مبانی معماری سنتی در ایران به روایت استاد حسین لرزاده). تهران: مولی.
- صفایی، مهوش. (۱۳۸۳). «ری». در دائرةالمعارف تشیع. زیر نظر احمد صدر حاج‌سیدجوادی، بهاء‌الدین خرمشاهی و کامران فانی، جلد هشتم، تهران: شهید سعید محبی.
- کامبخش‌فرد، سیف‌الله. (۱۳۷۰). تهران سه‌هزار و دو بیست‌ساله (بر اساس کاوش‌های باستان‌شناسی). تهران: فضا.
- کریمان، حسین. (۱۳۵۶/۲۵۳۶، الف). برخی آثار بازمانده از ری قدیم. چاپ دوم، تهران: دانشگاه ملی.
- _____ . (۱۳۵۶/۲۵۳۶، ب). قصران. جلد اول، تهران: انجمن آثار ملی.
- _____ . (۱۳۷۱). ری باستان. تهران: دانشگاه شهید بهشتی

بی‌بی‌شهربانو». از مجموعه مقالات در زمینه باستان‌شناسی، گردآوری مهدی صدری، جلد اول، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

- مقدسی، ابوعبدالله محمد بن احمد. (۱۳۶۱). *احسن‌التقاسیم فی معرفه‌الاقالیم*. مترجم: علینقی منزوی، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان.

- میرخندان، سیدحمید. (۱۳۷۳). *سیمای ری*. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

- هیلن‌براند، روبرت. (۱۳۸۳). *معماری اسلامی*. مترجم: باقر آیت‌الله‌زاده شیرازی، چاپ دوم، تهران: روزنه.

- یاقوت حموی، شهاب‌الدین ابی‌عبدالله. (۱۹۶۵). *معجم‌البیضان*. جلد دوم، بی‌جا: اسدی.

_____ (۱۳۵۵/۲۵۳۵). *تهران در گذشته و حال*. تهران: دانشگاه ملی.

- کیانی، محمدیوسف. (۱۳۷۴). *پایتخت‌های ایران*. تهران: میراث فرهنگی.

- گشایش، فرهاد. (۱۳۷۸). *آشنایی با اشکال و احجام*. تهران: عفاف.

- محمودیان، علی‌اکبر و دیگران. (۱۳۸۱). *اطلس شهرستان شمیران*. تهران: مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.

- مرعشی، ظهیرالدین. (۱۳۴۷). *تاریخ گیلان و دیلمستان*. تصحیح منوچهر ستوده، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

_____ (۱۳۶۱). *تاریخ طبرستان و رویان و مازندران*. چاپ دوم، به‌کوشش محمدحسین تسبیحی، تهران: شرق.

- مصطفوی کاشانی، محمدتقی. (۱۳۸۱). «بنای تاریخی بقعه

Lavassanid Artists in the Area of Rey, Tehran and Lavassan

Meissam Aliei¹

1- Assistant Professor, Department of Archeology, University of Gonabad (Corresponding author)

DOI: 10.22077/NIA.2021.4370.1476

Abstract

Rey region in the north of the central plateau of Iran has long been one of the most important regions of Islamic Iran and today it is a part of the metropolis of Tehran. Since ancient times Lavassan region in the northeast of modern Tehran has been in direct connection with Rey region both of which accommodate many tombs belonging to the descendants or relatives of the Prophet Mohammad and the Shiite Imams. Those tombs comprise a number of wooden transennae and doors made by local artists which display the artistic, historical, political and religious prominences. Transenna (plural transennae or transennas) or latticework is a screen of stone or metal enclosing and protecting a shrine. The main purpose of this research is to identify and introduce the Lavassani family who has presented their artistic works in the field of transennas and doors of the tombs in the areas between Lavassan and Rey. The author seeks to answer these questions: who were involved in the construction of transennas? And what are the beliefs of the makers or customers of transennas? The author in present research used the descriptive-analytical method, and the data have been collected based on documentary and field studies. According to results of this research, the queried transennas and the doors were made by the famous Lavassani family in the fifteenth century AD / ninth century AH. Moreover, according to the quality and variety of the transennas and the doors, as well as the Qur'an inscriptions and themes, the hadiths, and the designs used in them it was proved that the creators or patrons of the studied artworks believed in Shiite religion. Finally, the continuity of the work of these artists indicates the fame of this family at that time.

Key words: Lavassanid artists, tombs of Rey and Lavassan and Tehran, transenna.

1 - Email: meissamaliei@gmail.com